

Alfred NICK

Wissenschaftliche Gesellschaft für die Geschichte der Gesundheitskultur Croatiens,
ZagrebGESUNDHEITSUMSTAENDE UND SANITAETSANSTALTEN IN PODGORICA
(TITOGRAĐ) VOR 50 JAHREN

Die jetzige Hauptstadt von Crna Gora Titograd, vormals Podgorica, wurde im Jahre 1879 von der Turkenherrschaft befreit und an das Mutterland Crna Gora angegliedert. Infolge der geographischen Umstaende hat sich das kleine Staedtdchen viel rascher entwickelt als die damalige Hauptstadt Cetinje, erreichte Ende der zwanziger Jahre 11 000 Einwohner und war bereits Sitz mehrerer Behoerden, Schulen und wirtschaftlicher Vorrichtungen.

Das sehr schroffe Klima, mangelhafte Wasserversorgung, groesstenteils primitive Wohnungen und allgemein noch unzureichende Lebensbedingungen (Verpflegung, Kanalisation, Kommunalhygiaene) latten die Verbreitung mehrerer endemischer Krankheiten (Malaria, Papatacci und Dengue-Fieber sowie Tuberkulose) zur Folge. Mit all diesen Umstaenden musste das Gesundheitswesen der Stadt fertig werden.

Der Autor, der selbst zu jener Zeit in Podgorica als Schularzt taetig war, beschreibt eingehends die Organisation der Gesundheitsanstalten (ein Krankenhaus, Dyspansere fuer Bekaempfung von Tuberkulose, Malaria und venerischer Krankheiten und Labor, ferner eine Schulpolyklinik, Bezirksarzt, Gemeindearzt und Krankenkassenambulanz) mit insgesamt 10 Aerzten, 3 diplomirten Pharmazeuten, 1 Hebamme und 2 Nurcy's sowie 1 Apothekerassistenten, insgesamt 17 qualifizierte Fachpersonen. Diese — fuer die heutigen Begriffe aeusserst unzureichende Kraefte haben madals eine riesige Arbeit mit sehr gutem Erfolg bewaeltigt und dem Gesundheitszustand der Bevoelkerung Podgorica's und deren Umgebung (vom Skadar's See bis Danilovgrad) auf ein bemerkenswertes Niveau gehoben.

(Rad je Uredništvo primilo 31. II 1983. god.)

Original scientific paper
UDC 614.9+614.253/355.72''1941''

Danilo LABUDOVIĆ

Naučno društvo za istoriju zdravstvene kulture Srbije, Beograd

VETERINARSKA I SANITETSKA SLUŽBA U TRINAESTOJULSKOM
USTANKU U CRNOJ GORI NA SLOBODNOJ TERITORIJI BERANSKOG
SREZA (JULI—SEPTEMBAR) 1941. GODINE*

Posle sloma i kapitulacije Jugoslovenske vojske, u Berane (Ivanograd) su ušle, iz pravca Bijelog Polja, nemačke okupatorske trupe (delovi Osme tenkovske divizije Druge nemačke armije). Ove jedinice su ušle u skoro pust grad, jer se stanovništvo, bojeći se represalija, povuklo u obližnja sela izvan grada. Okupator je zatekao sve magacine prazne u gradu i kasarnama, ali nemačke jedinice tom prilikom nikog nisu dirale. Posle odmora od 2—3 dana one su se povukle u pravcu Andrijevice, a zamenile su ih italijanske oružane snage, pošto je Crna Gora, pri podeli Jugoslavije od strane sila „Osovine Rim—Berlin“, pripala Italijanima, kao okupatoru, pa i bivši srez beranski.

U Beranama se smestio jedan bataljon (sa štabom) 93 puka italijanske divizije „Mesina“, karabinjeri i finansi, a izvan grada, postojale su posade u selima Lubnice, Brezava i Petnjica i u varošici Rožaje, kao bivšim opštinama sreza ili žandarmerijskim stanicama. Okupatorske snage brojale su oko 900 vojnika, oficira, karabinjera, finansa (i nešto bivših žandarma). Do ustanka, okupator je zadržao i sve institucije vlasti bivše Jugoslavije.¹

Stanje posle okupacije do Trinaestojulskog ustanka

Prvih dana i meseci okupacije, na teritoriji bivšeg sreza** i u gradu, okupator nije imao svojih pristalica.*** Većina je bila neprijateljski raspoložena, a u gradu stanovništvo jako uzdržano i nerado je primalo i pokoravalo se njihovim naređenjima (kod pozdrava zastavi pri podizanju i spuštanju, svi su napuštali ulice grada, a i kod ostalih naređenja, pa i u vezi predaje oružja, itd.). U znatnom broju stanovništvo je bilo

* Saopšteno na 23. naučnom sastanku Saveza naučnih društava za istoriju zdravstvene kulture Jugoslavije u Herceg Novom 5—7. 1978. god.

** Deo sreza, opštine Petnjica i Rožaje, sa planinama Smiljevicom i Turjakom, pripojen je tzv. „Velikoj Albaniji“ — veštačkoj tvorevini fašističkih sila „Osovine Rim—Berlin“.

*** U ovom srezu Crnogorska federalistička stranka nije imala svojih pristalica. Građanske stranke i njihovi predstavnici, zbog svoje politike i slabog ugleda u narodu, nisu predstavljali značajan faktor i interes okupatora u prvim danima okupacije.

uz KPJ, koja je tih dana bila jako razvila svoju aktivnost, kako na okupljanju masa, naročito omladine i simpatizera i dizanju morala, tako i u skupljanju oružja i municije kao i druge vojne opreme, njihovom skrivanju i kasnije magaciniranju do datog momenta i potrebe.

Postepeno ali svakog dana i sve intenzivnije radilo se na pripremanju organizovanog otpora protiv okupatora, a već drugom polovinom maja i u toku juna, prišlo se organizovanijim pripremanjima, stvaranju vojnih jedinica — gerilskih odreda po selima i u gradu, radi obuke i pripreme za ustanak. Narod je osećao aktivnost članova i simpatizera KPJ* i imao je jedino poverenja u njih i slušao je sve ono što su mu oni govorili na sastancima i konferencijama. Ovaj uticaj KPJ stvaran je godinama, naročito od 1935. god. do rata, preko srednjoškolske, studentske i seoske omladine, dok je radničke omladine u gradu bilo veoma malo, jer nije bilo industrije, sem malo zanatskih radnji, mada je i ona bila dosta aktivna, ali je zbog malobrojnosti bila slabijeg uticaja na mase². Iz ovoga što smo napred rekli, iako je okupator pričao o stvaranju „slobodne“ Crne Gore, većina naroda u to nije verovala i bila je uz KPJ i njene aktiviste.

Gerilski — vojni odredi i ideološko-politički rad do ustanka

Pri MK KPJ postojala je Vojna komisija od 3 člana, zadužena za sva pitanja oko organizovanja vojnih — gerilskih odreda, priprema za oružani ustanak, za vođenje ustankom i druga vojno-politička pitanja¹. Na osnovu direktiva dobijenih sredinom maja i početkom juna, pristupilo se u svim selima i mestima gde su za to postojali uslovi u srezu, formiranju gerilskih odreda kao vojničkih grupacija za borbu protiv okupatora. Kroz ove odrede trebalo je da se obuče u rukovanju oružjem i upoznaju sa osnovnim ratnim veštinama svi članovi Partije, Skoja, simpatizera i ostali obuhvaćeni prilikom njihovog formiranja i kasnije do pred ustanak. U srezu je bilo formirano 16 odreda sa ukupno 339 boraca. Odredima su rukovali komandiri i njihovi zamenici¹.

Obuka odreda vršena je svakog dana i svaki odred imao je časove predavanja, vojne vežbe i kasnije gađanje. Neki odredi su koristili i provizorna strelišta za vežbu sa ubojnom municijom (u udaljenim selima, brdima, katunima i dr.). Za obuku pripadnika odreda korišćeni su rezervni oficiri i podoficiri, većinom simpatizera i članovi KPJ. Beranski odred vežbao je u Luškim lugovima, pored Lima i u obližnjim brdima, iza Tivrana ili na Sokolcu iznad Dolca i Lušca. Posle napada Nemačke na Sovjetski Savez odredi su bili u pripravnosti, a svi članovi KPJ i SKOJ i simpatizera, nisu više spavali kući, već se povukli u obližnje šume i udaljenije katune. Na Petrov dan 12. VII na Đakovici održana je smotra svih odreda i organizovana priredba.

* U ovom vremenu organizacija KPJ u srezu imala je 11 ćelija sa 149 članova, dva opštinska biroa ćelija (imali su funkciju opštinskih komiteta) a celom organizacijom rukovodio je MK KPJ od 8 članova¹. U srezu je bila jaka skojevska i studentska organizacija do rata, kao i jak omladinski pokret rukovoden napred navedenom organizacijom.

Uporedo sa stvaranjem i organizacijskim učvršćenjem i vojnom vežbom gerilskih odreda, KPJ je pred ustanak razvila i vrlo intenzivan politički rad u masama, naročito na okupljanju svih poštenih građana i rodoljuba u široki oslobodilački pokret. Mnogi građanski političari i reakcionari držali su se postrani i nisu se izjašnjavali, dok su drugi bili otvoreno protiv oružanog otpora okupatoru i bili spremni da se stave njemu na raspolaganje. Na teritoriji opština koje su pripojene tzv. „Velikoj Albaniji“ (opština Petnjička i Rožajska) pretežno je živeo muslimanski živalj, pa je stoga postojala opasnost uticaja okupatora u tom delu sreza, pošto nije u to vreme ni bilo partijske organizacije u tim opštinama. Radi svega toga MK KPJ je organizovao umnožavanje materijala iz oblasti vojne literature, proglase Partije, vesti sa radija, marksističke literature i drugog materijala neophodnog za rad u odredima i među simpatizerima i masama koje su stojale uz nju. Ovaj materijal je poslužio i jačanju političkog uticaja Partije na mase i u razjašnjavanju ustanka u prvim njegovim danima. Tih dana, drugom polovinom juna i početkom jula, vršen je unutar partijskih jedinica raspored kadrova za vojsku, za rad u KPJ, pripremi pojedinaca za preuzimanje pojedinih funkcija u toku borbe i za organizovanje vlasti i privrede na oslobođenoj teritoriji. Tada je i organizovan, ali ne u celini, i sanitet i veterinarska služba pri Vojnoj komisiji za sve odrede i pozadinu pod neposrednom kontrolom MK KPJ.

Posle proglasa PK KPJ za Crnu Goru, a koji se odnosio na napad Nemačke na Sovjetski Savez i Odluke CK KPJ o dizanju oružanog ustanka (od 4. VII 1941. god.), MK KPJ je odlučio da se gerilski odredi pripreme i da budu spremni kada se otpočne sa napadima na okupatorske komunikacije i njihove patrole koje budu dolazile u sela radi pljačke i dr.¹ Takođe je MK KPJ doneo odluku da se uspostavi kontakt sa prvacima građanskih partija i svim rodoljubima, radi iznalaženja zajedničke platforme za vođenje borbe protiv okupatora. Održan je s njima sastanak u selu Lušcu (8. VII), ali tom prilikom nije došlo do dogovora, već samo do „obećanja“ da neće ništa preduzimati što bi išlo na štetu pokreta tj. da neće činiti nikakve usluge okupatoru^{1 2}. Ipak, posle napada Nemačke na SSSR, doznalo se da je okupator počeo, uz pomoć i saradnju nekih reakcionara i ljudi koji su mu se stavili na uslugu, da sastavlja spiskove komunista i njihovih simpatizera.

Donošenje odluke o ustanku i početak oružane borbe

Na sastanku MK KPJ za srez Berane, održanog 14. VII 1941. god. u selu Lušcu*, preneti su direktiva CK i PK o otpočinjanju oružanih napada na okupatora i istovremeno je doneta odluka da se gerilski odredi prošire i obuhvate sve simpatizere i rodoljube koji hoće da se bore protiv okupatora, bez obzira na političku prošlost i da se odmah otpočne

* Sastanak MK KPJ je održan u kući Cvetka Pajkovića u Lušcu i prisustvovali su: Milan Kuč, Đoko Pajković, Radomir Jovančević, Radomir Mitrović, Radmila Nedić, Milivoje Mićović, Dušan Bošković i Radivoje Vukićević. Na sastanku je preneti direktiva CK KPJ i PK KPJ o otpočinjanju oružane borbe protiv okupatora i razrađen plan borbe.^{1 2 3}

sa napadima na okupatorske kolone i patrole koje budu izlazile van grada u sela; da se izvrše diverzantske akcije na svim komunikacijama koje vezuju Berane sa susednim gradovima i opštinama u srezu (paljenje i rušenje mostova, miniranje puteva, kidanje telefonskih linija i rušenje stubova); da se razoružaju karabinjerske postaje u selima i da sve akcije otpočnu najkasnije noću između 16. i 17. VII 1941. god. Donesene su i druge važne odluke, kao i da se naredi svim predsednicima opština i kmetovima da prekinu sa radom i izvršavanjem okupatorskih zahteva.

Do oružane borbe došlo je već 16. VII u Pešcima i kasnije u Lušcu i Dolcu sa patrolom koja je došla iz grada i četom koja je pošla sa namerom da izvrši represalije zbog ubijenih iz patrole i karabinjera na putu za grad i tom prilikom su ubijena još 2 vojnika, a četa bila prinuđena na povlačenje. Pri povratku ova četa povelala je 6 seljaka i dr. sa sela, a u gradu su bila uhapšena još trojica, i svi su 17. VII osuđeni od prekog vojnog suda na smrt streljanjem.

U toku noći izvršene su sve diverzantske akcije i razoružane sve karabinjerske postaje. Garnizon je bio odsečen i izolovan i počeo se utvrđivati. Osuđene su 17. VII u 11 časova pre podne izveli na streljanje na brdo Jasikovac iznad Berana.

Oko 12 časova Luški gerilski odred počeo je da zauzima položaj od sela Luga prema Jasikovcu i nastale su borbe sa streljačkom četom pre 13 čas. Četa je napustila brdo Jasikovac i povukla se u grad odnosno predgrađe Hareme a neprijatelj je — kao utvrđeni garnizon u gimnaziji, kasarni i osnovnoj školi u centru grada, karabinjeri u žandarmerijskoj stanici, finansi u zgradi trošarine (preko puta opštinske zgrade do doma „Trezvenosti“) i sa mitraljeskih gnezda iz kula bivših begova u gradu pored Lima i novosagrađenog mosta, otvorio vatru na gerilski Luški odred i kasnije prispele odrede na Jasikovcu (beranski, donjoržanički, petnjički, dapsićki, budimski i dr.) i otpočeo je opšti narodni ustanak i napad na grad (posle donete saglasnosti Vojne komisije MK KPJ).

Preko Lima, iznad novog mosta i Luških lugova, prvo su se prebacili Luški pa zatim Beranski odred, a kasnije i ostali odredi određeni za posedanje obale Lima i ulazak u grad od pravca Jasikovca, Luga i Lugova ka centru grada, prema osnovnoj školi, trošarini i gimnaziji. Odredi su opkolili grad u toku noći i u ranim jutarnjim časovima i sveli odbranu na 3 tačke: žandarmerijsku kasarnu, trošarinu i gimnaziju. Posle 12 čas. počeli su pregovori u kući Đukana Labudovića, a zatim nastavljeni u gimnaziji do bezuslovne kapitulacije garnizona. Za vreme borbi i zauzimanja grada i utvrđenih otpornih tačaka neprijatelja, poginulo je više od 10 ustanika i preko 15 lakše i teže ranjeno. Grad je bio slobodan već 18. VII oko 1 8čas. i počelo je delimično a kasnije potpuno razoružanje čitavog garnizona u gimnaziji, pošto su ostali ili poginuli ili sagoreli u trošarini i žandarmerijskoj kasarni preko 200 neprijateljskih vojnika, karabinjera i finansa je ubijeno i sagoreno, a dosta je ranjeno za vreme borbi).

Još za vreme uličnih borbi i zauzimanja grada a naročito u toku 18. VII, otpočelo se sa radom na prikupljanju ranjenih, poginulih i uklanja izgorelih iz zgrada u gradu, radi sprečavanja mogućih posledica. Zato je sazvan kratak sastanak sanitetske i veterinarske službe i Vojne

komisije u prisustvu nekih članova MK KPJ i odlučeno da se odmah po zauzeću grada prošire bolnički kapaciteti, oslobodi desno krilo gimnazijske zgrade za bolnicu, angažuju svi zdravstveni radnici i obuči nužno pomoćno osoblje u gradu. Da veterinarska služba preuzme staranje oko snabdevanja grada životnim namirnicama i kontroliše njihovu higijensku ispravnost kao i ispravnost vode za piće i da se hitno uklone svi leševi pobijenih konja, mazgi i mula pored obale Lima, bolnice i oko kasarne, kako bi se sprečile zaraze u gradu, smrad i raznošenje leševa konja zbog skidanja kože za obuču.

Narodni odbor oslobođenja (NOO) i njegove sekcije

Kao što smo napred rekli, sva briga oko ranjenika, bolesnika i dr. imala je sanitetska i veterinarska služba pri Vojnoj komisiji i MK KPJ, do formiranja Vojnog komiteta i NOO 21. VII 1941. god. u Beranama i njegovih sekcija* za pojedine sektore kao organe uprave i sudske vlasti.

Jedna od pet formiranih sekcija — Zdravstvena sekcija — imala je sledeće zadatke:

- da se stara o radu bolnice, apoteke i drugih zdravstvenih ustanova u gradu (dom zdravlja, narodno kupatilo, vojna bolnica i dr.);
- da organizuje zdravstvenu službu vojnih odreda;
- da obezbedi ostale zdravstvene službe u gradu i pri Sekciji ukoliko se ukaže potreba;
- da ova Sekcija saraduje sa veterinarskom službom u gradu a da budu jedinstvene u radu i organizovanju službi na slobodnoj teritoriji i vojnih jedinica.

Za rad u Zdravstvenoj sekciji određeni su dr Mimir Savićević, dr Niko Labović i sap. pomoćnik Petar Gvozden, kao i osoblje u Domu zdravlja.

Za rad u veterinarskoj službi povučen je iz Luškog gerilskog odreda zamenik komandira apsolutno veterine Danilo Labudović i stavljen na raspolaganje Zdravstvenoj sekciji po napred navedenim zadacima i Ekonomsko-finansijskoj sekciji radi pomoći oko snabdevanja grada, garnizona i bolnica namirnicama životinjskog porekla.

Rad Zdravstvene sekcije NOO

Pored već postojeće Gradske bolnice i drugih napred navedenih zdravstvenih ustanova u gradu, odmah se prišlo osposobljavanju (na prvom i drugom spratu desnog krila gimnazije) bolnice za ranjenike. U prizemlju (južnog dela) ovog krila gimnazije bila je Vojna bolnica za obolele i ranjene italijanske vojnike, podoficire i oficire. Trebalo je obezbediti ovo krilo u zgradi gimnazije, od ev. upada zarobljenih vojnika, održavati red i obezbeđenje zgrade i zarobljenog garnizona. Taj zadatak

* Narodni odbor oslobođenja imao je vojno-sudsku, upravnu, ekonomsko-finansijsku, zdravstvenu i prosvetnu sekciju.¹

je pao na mali broj ljudi iz obezbeđenja grada i okoline, kao i na službu bezbednosti u sastavu NOO.

Rad ovog odeljenja bolnice se proširio borbom na frontu prema kaznenim ekspedicijama iz pravca Rožaje i Peći, odnosno ranjenicima sa fronta od Bihora do Čakora. Počev od 26. VII otpočeli su prvi napadi neprijatelja na oslobođeno Berane i slobodnu teritoriju sreza od strane Italijana, albanskih fašista i šiptara iz Metohije i okoline Rožaje, prvog u pravcu katuna na planinama Mokra, Kape, Smiljevica, Djakovica, Lokve i Kacuber, spuštajući se prema selima Kaludra, Dapsiće, Tmušiće, Zagrade i manja naselja iznad sela, pa prema Beranama, paleći i ubijajući stanovništvo koje je bežalo ispred njih. Ovaj napad je zaustavljen i neprijatelj proteran na ranije polazne položaje, jer je on iskoristio trenutak kada su na tom delu sreza bile samo ustaničke straže i patrole, pa je uspeo da ih potisne i napravi prodor na slobodnu teritoriju. Izvršenom mobilizacijom je povećan broj učesnika u ustaničkim bataljonima formiranim na osnovu odluke MK KPJ i Vojne komisije odnosno komiteta (19. VII formirano je 7 ustaničkih bataljona, 1 samostalna četa (beranska) i baterija brdskih topova). Odluku o imenovanju komandanata i komesara doneo je Vojni komitet. Istom odlukom su određeni i komandant mesta, komandir narodne milicije i formirana služba državne bezbednosti. Tada je razoružan u potpunosti garnizon italijanske vojske u gimnaziji.

Odlukom NOO* Zdravstvena sekcija je bila dužna da, pored navedenih zadataka prihvati i organizuje lečenje svih ranjenih na frontu i slobodnoj teritoriji kao i lečenje bolesnih i ranjenih zarobljenih italijanskih vojnika i da se stara da sanitetska služba normalno funkcioniše na frontu i iza linije fronta tj. prema neprijatelju koji pokušava da se organizuje iz pravca Metohije i Bihora.

Rad ove službe tekao je besprekorno čitavo vreme borbi od 26. VII do 7. VIII i njene evakuacije prema odluci Vojnog komiteta.

Organizacija i rad veterinarske službe

Posle ulaska u grad i potpunog oslobođenja svih delova, ukazala se potreba za organizovanjem ove službe, kako smo naveli u predhodnom delu našeg izlaganja. Kako do ulaska u grad i predaje garnizona niko nije ulazio u bivše kasarne, to se već 19. VII ukazala potreba da počne rad veterinarska ambulanta u kasarnskom krugu i u zarobljenom garnizonu. Veliki broj lakše i teže ranjenih jahaćih konja i teglećih mazgi i mula zahtevao je brzu intervenciju, a istovremeno su to zahtevale i potrebe snabdevanja odreda i grada iz obližnjih mesta i evakuisanih magacina posle zauzimanja i oslobođenja grada u ustanku. Takođe je bilo nužno organizovati skupljanje i pokopavanje životinjskih leševa pored Lima i vađenje iz Lima, ispod starog mosta i u neposrednoj blizini gradske bolnice, zatim organizovati pregled stoke za klanje i mesa i organizovati

* NOO formiran je 21. VII na održanoj Skupštini narodnih predstavnika u domu „Trezvenosti“ na kojoj je odlučeno da sva vlast pređe u ruke naroda i da narod bira svoje organe vlasti i istu organizuje i donete druge značajne odluke.

snabdevanje grada mesom i ostalim namirnicama životinjskog porekla, naročito bolnice i zarobljenog garnizona.

Odlukom NOO veterinarska služba je, prvih dana po oslobođenju grada, bila u sastavu Ekonomsko-finansijske sekcije koja se starala o privrednim pitanjima i snabdevanju grada, tj. bila zadužena da organizuje privredni život na oslobođenoj teritoriji i u gradu.

Radeći prvih dana neprekidno u ambulanti i u krugu kasarne, brzo su se proširili zadaci formirane veterinarske službe, naročito posle uklanjanja opasnosti od izbijanja zaraza od ubijenih konja i njihovih leševa koji su više dana ležali po gradu i u neposrednoj blizini izvora i česmi pijaće vode. Lečenje ranjenih konja potrebnim lekarima i ekipama na frontu i dr., kao i efikasni rad i saradnja sanitetske i veterinarske službe za vreme odbrane slobodne teritorije od neprijatelja, dovelo je do izvesnog uklapanja jedne službe sa drugom i svakodnevne ispomoći i dopune u radu, kontroli higijenske ispravnosti namirnica, u snabdevanju bolnice i fronta, itd. Uspeh postignut kod više od 70 zaplenjenih konja i mazgi, njihovo brzo osposobljavanje za upotrebu — lečenjem i normalnom ishranom i negom, kao i svakodnevno staranje za redovno snabdevanje potrebnim namirnicama i dr. fronta, doveli su do toga da je veterinarska služba bila veoma korisna i cenjena čitavo vreme ustanka do njene evakuacije, iako do tada nije imala iskustva u tom pogledu. Naime, po nalogu Vojnog komiteta svakodnevno se slalo za front po 4—6 mazgi ili mula na front sa hranom, municijom i drugom vojnom opremom, dok su se jahaći konji štedili i davali samo po nalogu i odobrenju Vojnog komiteta i organa narodne vlasti i službe bezbednosti za izvanredne potrebe i poslove. Sanitetskoj i veterinarskoj službi ostavljena su na raspolaganju 4 jahaća i 2 tovareća konja. Veterinarskoj službi za rad u štalama i ambulanti bila su dodeljena 2 veterinarska bolničara, jedan potkivač i 2 konjušara, a kasnije njihov broj je povećan na 4 stalna, u dve smene. Sva zaplenjena roba u magacinima kasarne bila je pod kontrolom Ekonomsko-finansijske sekcije i Mesne komande, sa jednim članom Vojnog komiteta. Iz ovih magacina bilo je delimično snabdevana i veterinarska služba kao i sanitet i bolnice.

Iako se situacija na frontu stabilizovala posle 28. VII, ipak se osećao zamor snaga na frontu i potreba za pregrupisanjem. Krajem jula neprijatelj je otpočeo sa napadom pojačanim snagama na čitavoj dužini fronta, od Kacubera do Mokre. Početkom avgusta poslata su pojačanja posle napuštanja ustaničkih bataljona od strane aktivnih oficira i nekih drugih pojedinaca, osećajući pritisak neprijatelja. Vraćanje konja i mazgi sa fronta postoje sve ređe. Njihov broj se smanjuje. Otežan je rad oko snabdevanja fronta i grada kao i bolnice i zarobljenog garnizona. Oseća se i rad neprijatelja i potreba za danonoćnim dežurstvom i za stalno patroliranje gradom i oko kasarne i gimnazije. Već noću, između 6 i 7. VII, dobija se naređenje za pripremu evakuacije i njen pravac.

Sanitetska i veterinarska služba se evakuišu skupa u pravcu Kolašina, tj. prema Dolcu, Ovsinama, Sokolcu i Bjelasici preko Crnog Vrha ka Kurikućama do Šiškog jezera.

Trebalo je poneti sve potrebno za bolnicu i veterinarsku ambulantu, hrane za put i obezbediti prenos ranjenika i težih bolesnika.

Evakuacija grada i prelazak na slobodnu teritoriju prema Bjelasici

Od strane MK KPJ i Vojnog komiteta dobijene su tačne instrukcije za vreme i način evakuacije. Članovi NOO i Mesne komande preuzeli su neke poslove u vezi evakuacije bolnice i delova magacina, a Zdravstvena sekcija i veterinarska služba su dobile zadatak da pripreme evakuaciju iz kasarne, Doma narodnog zdravlja i bolnice u gimnaziji i to: sanitetski materijal, instrumente — komplete, bolničke šatore i krevete, potrebne količine lekova i ostalih sredstava za potrebe bolnice i rada na terenu, čebadi i dr., kao i 2—3 pisaaće mašine i papira. Za evakuaciju ranjenika i sanitetskog materijala i osoblja, bio je zadužen dr Miomir Savićević, a za veterinarsku službu i obezbeđenje materijala za lečenja stoke i konja na slobodnoj teritoriji i pri odredima, apsolvant veterine Danilo Labudović, koji je istovremeno bio i zamenik referenta saniteta dr M. Savićevića, do reorganizacije odreda i službi. Medicinsko osoblje i pomoćnik upravnika doma, takođe su pridodati sanitetu radi staranja za evakuaciju. Dr Niko Labović je ostavljen da radi u neposrednoj okolini grada sa težim ranjenicima i bolesnicima koji su sklonjeni u toku noći. 7. VIII oko 21 čas., sa 5 teglećih konja, natovarenih potrebnim sanitetskim materijalom i dr. stvarima iz Doma zdravlja, gradске bolnice, odeđenja u gimnaziji i magacina u kasarnskom krugu i jednim italijanskim kompletom poljske bolnice, krenulo se u označenom pravcu, napuštajući grad na konjima (3 jahaća konja). U toku noći i sutra dan do 10 čas. stiglo se na određeno mesto, ispod katuna u Suvodolu na Bjelasici, do logora beranske čete. Ovde smo ostali ceo avgust do početka septembra, kada smo prema naređenju morali da se rasformiramo po odredima, a jedan deo materijala da predamo određenoj komisiji Vojnog komiteta na revers. Par hirurških kompleta poslat je za potrebe bolnice na Žabljaku ispod Durmitora, a nešto materijala je podeleženo i nekim susednim odredima u blizini Biogradskog jezera.*

Veterinarska služba ostala je tada da radi u pozadini za potrebe slobodne teritorije, jer su se pojavile neke bolesti kod stoke evakuisane sa teritorije Kosova i Metohije, i kod stoke izbeglica sa desne strane Lima koji su pobjegli ispred neprijatelja koji je napao stočare u tom delu sreza. Ovaj rad je trajao do kraja IX 1941. god.

Rad veterinarske službe u toku septembra bio je otežan i već u početku oktobra ovaj rad postepeno prestaje na slobodnoj teritoriji, zbog razvoja situacije na terenu u drugoj polovini oktobra, a kasnije i na teritoriji sreza zbog pomanjkanja sredstava za rad.

Dr Miomir Savićević napustio je odred i sanitetsku službu prema ukazanoj potrebi u toku avgusta i prebacio se za Žabljak i dalje.

Ostatak sanitetskog i drugog materijala predat je komisiji određenoj od Vojnog komiteta (drugovima Maksimu Vukoviću i Petru Vešoviću, u prisustvu nekih članova MK KPJ.

* Na području Biogradske gore, iznad jezera, bio je smešten Kolašinski i Mojkovački odred. Lekar je bila dr Rozalija-Ružica Eržebet Rip, koja je došla u odred u toku juna. U avgustu sam bio sa njom i drugom Đurom Medenicom po zadatku.

Za vreme boravka na Bjelasici često su navraćali članovi Vojnog komiteta i MK KPJ kao Milan Kuč, Radomir Mitrović, Đoko Pajković i Dušan Bošković.

Svi oni, kao i mnogi drugovi iz NOO i pojedinih sekcija, posebno Panto Mališić, Mita Miljković, Voja Zečević, Petar Boričić i dr., bili su zadovoljni radom Zdravstvene sekcije i sanitske i veterinarske službe za svo vreme od ustanka do kraja septembra 1941. god.

LITERATURA:

¹ Boričić R., *Prvo oslobođenje Berana i formiranje prvog Narodnog odbora (jula 1941. god.)*, Cetinje, 1959. — ² Vuković M., *Trinaestojulski ustanak u Beranama*, Istorijski zapisi, knj. IX, sv. 1, Cetinje, 1953. — ³ Pajković Đ., *Vojničke i političke pobjede u uslovima složene revolucionarne situacije*, „Susreti sa revolucionarima”, „Sloboda”, Ivangrad 1977, 17, 375, ⁴ — Pajković Đ., *Govor na svečanosti pri otkrivanju spomenika forcima iz ovog kraja palim za slobodu*, „Sloboda”, Ivangrad, 1977, 17, 376, 4. — ⁵ Joksimović S., *Ustanak*, „Sloboda”, Ivangrad, 1977, 17, 375, 5. — ⁶ Labudović D., *Zapisi o ustanku i revoluciji* (rukopis).

Danilo LABUDOVIĆ

Serbian Scientific Society for History of Health Culture, Beograd

VETERINARY AND SANITARY SERVICE DURING THE JULY 13, 1941
INSURRECTION IN CRNA GORA IN THE FREE TERRITORY OF THE
BERANE DISTRICT (JULY — SEPTEMBER)

In the present paper, the veterinary and sanitary activities in the free territory of the Berane district in Crna Gora, during the July 13, 1941 insurrection (July — September) are described and comment.

(Rad je Uredništvo primilo 31. II 1983. god.)